

В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук, проф.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, Київ

УГОРЩИНА В ЛІТЕРАТУРНІЙ І НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

Досліджуються угорські теми/мотиви літературної та наукової спадщини Івана Франка. Зокрема, охарактеризовано коло ідей, символічні деталі тощо оповідання "Чиста раса". Автор дослідження схарактеризував історичні і літературні сенси наукової унгаристики І. Франка, присвяченої давнім часам, та актуальним новим подіям і проблемам Австро-Угорської монархії середини-кінця XIX століття. Проаналізовано специфіку сприйняття і застосування Франкових ідей гармонізації міжнародних стосунків Угорщини і України.

Ключові слова: унгаристика, діалог, літературний імідж, дискусія, історія, політичні аспекти, гуманізм.

Відгомони тем світової культури включають у літературній і науковій спадщині Івана Франка, громадянина Австро-Угорської монархії, діалогічні "виходи" у світ унгаристики. Спілкування митця з малярською літературою не було активнішим, ніж його контакти, наприклад, із австрійською, що зрозуміло вже через мовний фактор. Однак воно відбулося, мало свої осяги. Наприклад, у галузі перекладу – україномовну вправну інтерпретацію І. Франка художньої прози угорців Кальмана Міксата (колеритне оповідання "Як Юрко купував косу") і Віктора Ракоші (гумореска "Історія осла"). А вже у ранньому романі Франка "Петрії і Довбущуки" образ-імідж Угорщини втілює край, якого за потреби чи небезпеки гірськими дорогами діставалися українські верховинці з Карпат. Гори названі "брамою", якою "впадають" угри на Підгір'я, як учинив це Ференц "Ракочій", ватажок антигабсбурзького повстання. У царині оригінального письменства осягом угорсько-української теми є оповідання Франка "Чиста раса" (1896). У ньому цілком оригінально зінтерпретовано угорські й українські реалії: автор

оприявнив своє ставлення до абераций міжнаціональних взаємин Австро-Угорщини кінця XIX ст.

Незвичайне оповідання розпочате у манері подорожніх нотаток, а завершене у ключі репортажного повідомлення про кримінальний злочин. Із угорським світом текст єднає маршрут переїзду персонажів залізницею Будапешт – Мішкольц – Шаторальяуйгель, географічні й інші реалії (Ніредьгаза, Тісса-Есляр, Банат, Альфельд, газета "Pester Lloyd"). Це і гучні події середини 1890-х рр.: судовий процес зі звинуваченням євреїв тесса-еслярської громади у ритуальному вбивстві християнської дівчинки. До царини художньої унгаристики належать виразні етнообрази (мадари пан З. і його син-гімназист, "расовий мадяр" лакей Янош), спілкування інтрадієгетичного наратора з паном З.

Через "немтудом" розповідача, якому угорська мова нагадувала "поламане наше – Едь, Федь, та не тедь!" [2, с. 15] діалог вівся по-німецьки, здебільшого як дискусія. В її перебігу З., "потомок старої шляхти" і дідич із "дальшого комітату" під Ніредьгазою, розкрився як палкий угорський патріот, що пишається залізницею і паровими плугами серед пушти, конфесійним законом і цивільним шлюбом, диспутами в робітницьких товариствах. Дідич постає люблячим батьком, комунікабельною людиною, речником цивілізації. Він не може "в цивілізованій Угорщині XIX ст." уявити щось таке, як той еслярський процес. Пан слушно оцінює його як пляму на історії Мадярщини або як "байку", в котру ніхто не вірить. З. радіє "розвоєм, почуттям зростаючої сили мадярської нації, йому невідомий інший край, де би хвиля прогресу так сильно захопила весь народ, як в Угорщині" [2 с. 16], начебто перетворивши консервативну шляхту на поступовців. Критичні закиди поінформованого оппонента щодо диких бунтів альфельдських рільних робітників З. категорично відкидає. Він пошовіністичному визнає нецивілізованими тільки не мадярів. Нецивілізованими в його очах є лише "приблуди" і "дич", як він охрестив словаків із руснаками, – цих "вольних горожан вольної угорської держави", як зразу парировав наратор. Інша річ, що ватаги згорблених заробітчан із України, котрі пішими ватагами добираються вздовж залізниці, щоб не заблудитися, до Банату,

таки дійсно скидаються на напівдиких кочівників. Це болить мовцеві, викликає співчуття й у незіпсутого хлопця-гімназиста.

У дідича ж така правда дійсності народжує расову сегрегаційну теорію. Расами, що вже пережили себе, він оголошує не тільки євреїв – їх він по-антисемітськи називає "мішаниною з самих найнужденніших рас, із слов'ян, румунів, циганів і мара знає з чого" [2, с. 23], – а й "руснаків". У його викривленій і тенденційній візії ці останні дикі, нездатні до цивілізації, вимираючі, мов індіанці, у "резерваціях"-комітатах Угорщини. Русинів начебто "ніякий розвій не торкається, над ними страчена всяка культурна робота" [2, с. 22] (і це у час національного відродження Західної України, здобутків радикальної партії Франка-Павлика тощо). Репліка "Вони мусять вигинути та й годі" засвідчує свідомість хай уже не великодержавного, але шовінізму. Не дивно, що він відкидає мадяризацію "руснаків". Адже це значило б "мішатися з ними", тобто чинити найтяжчий злочин супроти чистоти мадярської раси (як бачимо, Франко випередив час проєкціями у катастрофічну расову теорію німецьких націонал-соціалістів ХХ ст.): "Мішатися з тим безхарактерним, індолентним, некультурним народом – се ж підкопування нашої власної будучини" [2, с. 22]. Несправедливість і антигуманність суджень З. – тяжка кривда супроти частини великого народу, що втратив на кілька століть державність та існував у розщепленні між двома конкуруючими країнами. Адже такими мадярськими ідеями й діями нація була приречена на вимирання". Перебіг подій розкрив трагічну короткозорість, політичну і людську, пана З., який вважає: чиста раса "в крові грає", як у коня, а її утіленням бачить улюбленого лакея Яноша.

Генералізований автором твору "вивішений" патріотизм і демократизм закукуріченого дідича, який крок за кроком втрачає рештки читацької первісної симпатії, не витримує випробування. Маємо на увазі епізод зі старим євреєм, коли здається доброзичливо до нього налаштованому панові вривається терпець. Не винісши "грязького духу" "жидівського" тютюну, пан, котрий раніше пригостив єврея сигарами, раптом люто викидає у вікно його мосяжну люльку. Тож надію на гармонізацію

суспільного життя краю Франко покладає не на графа й угорську аристократію, а – латентно – на гідну "молоду Угорщину". Тобто таких її представників, як дідичів син із "кружка трохи вільнодумніших хлопців". Ці гімназисти читають, дебатують, протиставляючися "гнилі" "нашої молодезі, особливо з заможніших верстов" [2, с. 24], виявляються інтуїтивно зіркішими у поцінуванні людей.

Побоювання лакея паничем і, навпаки, залюбленість пана у його "вірності", характерний опис зовнішності¹ Яноша з його "людодійським усміхом", а також несподівано виявлений розповідачем, але приховуваний лакеєм факт володіння останнім німецькою мовою, – усе це виконує сюжетну антиципаційну функцію. Розсипані у тексті знаки передують майбутній кривавій трагедії і натякають на глибокі помилки пана З. у його розумінні людей і націй: "тільки малярська нація плодить таких людей, а маючи таких людей, вона може надіятися великої будучини!" [2, с. 26]. Трагічні події подано через лаконічне безсторонне відтворення газетної інформації: батько і син З. не доїхали додому. Їх пограбували і вбили слуги на чолі з Яношем – людиною невідомого походження, підступним бандитом. Як іронічна епітафія над некритично сприйнятими абераціями й ілюзіями набули заключні слова "Нема то, як чиста малярська раса!" [2, с. 27].

Край Арпадів, його мешканці і питома культура, зокрема угорський народний епос, привертали увагу Івана Франка як перекладача та дослідника (історика, культуролога, фольклориста). Про це говорить, зокрема, його студія-публікація "Угорська національна кара" (1914). Вона апелює до такого джерела мглистої минувшини кожного народу, як найдавніші літописні й фольклорні звістки про початки їх державного життя. Стосовно угрів, котрі, пише Франко, на початку IX ст. пройшли через

¹ "Се був хлопиця величезного зросту, плечі, як двері, руки, як лопати, правдивий колос. Волосся чорне, як смола, чорні очі й білі, як чеснок, зуби ... надавали його фізіономії якийсь вираз дикості й жорстокості... Постаць його справді видавалася типовою, але далеко більше циганською... Тільки чорні вуса, загострені, мов два шила, і підкручені вгору, і малярський національний стрій чинили його подібним до мадаря" [2, с. 25].

"нашу територію" й оселилися в країні, з якої було "виперто або в якій винародовлено одну досить велику парість руського та більшість моравсько-паннонського племені" [1, с. 420], головні джерела латиномовні (Симон із Кейзні – XIII ст., безіменна хроніка наступного віку, Анонімус, Туробій та Бонфіній).

I. Франко-медієвіст знав вирізнені істориком угорського письменства Ф. Тольді десять саг "гунського циклу" та три староугорських перекази. В їх центрі – перший ватажок мадярів Альм, перехід угрів із Семигорода та здобуття Панонії, а також історія угрів до християнства. На основі праць Бонфінія і Прая Франко вільно переробив віршем низку старомадярських оповідань, не змінюючи змісту й імен. Перший сюжет, "Альм – угорський воєвода", відтворив рух на захід незліченного люду союзних племен на чолі з "гетумоґер", "сьома героями найчільнішими". Серед них вирізняється Альм – "син Угека воєводи", "провідник у кождім бою / І порадник в кождій раді" [1, с. 422]. Його військо переплило Етиль, тримаючися за кінські хвости. У поході воно за скотарським звичаєм, живилося сушеним м'ясом, рибою і кобилячим молоком, мадяри минали міста аж до руської "Сузудалі".

Наступна історія – "Альм під Києвом". У ній описано безопірний рух мадяр під Київ, побіля якого мадярські воєводи забажали завоювати "многочлюдну руську" землю. Перемовини з руськими князями, в перебігу яких пришельці вихвалялися походженням від Аттіли (тож правнук його Альм має стати "паном самовладним" Русі), успіху не мали. Автор переробки наголосив патріотичну свідомість київського князя, воєвод, бояр і міщан. Внесення з руської літописної традиції поетизують намір автохтонів наложити головою, щоби не "втеряти" Батьківщину. Хоча руські та союзні куманські князі битву програли, сторони дійшли мирної згоди. Поет слідом за Анонімусом і Праєм не розкрив одразу цей незрозумілий результат, а пояснив виникнення неочікуваної приязні у сюжеті "Як Альм пропав".

У творі загадковий сивий дід віщує Альму прийдешнє (в Анонімуса порада надходить від русичів). Старий віщун порадив уграм для досягнення мети полишити Київ, йти за Галич і шукати нової "вітчини" у Паннонії коло замка Гунгу. Відповідно

до оригіналу І. Франко змалював прибуття угрів у Карпати, де з Бескиду вже видно "батьківщину нову". Зникнення Альма біля жертвовного стовпа, неодадне у переказі Прая, Франко у дусі цитати зі статті Д. д'Істрія "Народна поезія маляр" подав аналогом того, як шезли Мойсей чи Ромул в епічних переданнях їх народів. Перевівши військо через Карпати, Альм приносить жертву, передає владу сину Арпадові й зникає. І. Франко розкрився у студії як письменник і вчений-полігістор. Так, він догледів анахронізми у хроніста короля Бели, "перевів" зображувані події через свідчення Константина Порфирогенета, Альмуція й Іпатіївський літопис.

Продуктивність порівняльної методи І. Франка, історичної й культурної, виявила і польськомовна стаття ""Пся крев" і "песа віра"" (1895). Її засновано на припущенні: назву *progenies canina* ("собаче плем'я") страшних тоді угрів у "Gesta Romanorum" зумовлено тим, що у давніх малярів існувала традиція про їхнє походження від собаки. На користь цього свідчать легенди про Аттілу, "який вважається предком угрів і якого уявляли як короля з собачою головою" [4, с. 529–530]. Розповідь про те, як угри не могли обрати короля і постановили: ним стане той, хто першим увійде до виборчої зали, тож мусили коронувати пса, фігурує у Саксона Граматика, Кірхбаха і Паулі, у гербовниках Папроцького і Потоцького (у нього в гумористичному ключі). На широкому порівняльному матеріалі традицій індіанців і ескімосів, японських айнів, нікобарців і ін. етносів, прихильних до чотирилапих друзів людини, цей генеалогічний сюжет оприявлено ще у двох статтях І. Франка – ""Угорська казка" Вацлава Потоцького і "пся крев"" та в її продовженні "Походження Аттіли". Апеляція до Папроцького в першій із них зумовила поклик на Анонімоса, канцлера короля Бели, і його хроніку про походження угорців зі збірника "Scriptores rerum Hungaricarum".

Частина І "Причинків до історії України-Русі" в ключі унгарології привертає увагу розкриттям питання, хто такі семигородські секлери. Національна угорська традиція бачить їх потомками гуннів Аттіли. На підставі опрацювання авторитетних джерел, зокрема, візантійських і малярських літописців (Туробій), праці німецького вченого Ю. Прая Франко розкрив їх

історію. Етимологію назви Szekely він вивів од zekel (сидіти). Тобто секлери – це "осадники", гранична сторожа. Виклад історії мадярів, зайшлих у середньовіччі до краю, супроводився у Франка краєзнавчою студією місцевостей Колошвар, Брашов, Фогараш і їх назв, висвітленням взаємин між трансільванцями і мадярами, ролі королів Андрія II і Бели IV.

Розвідка "Найстарші традиції Київської землі" (1912), посилаючись на Амартола, відтворила минуле угрів, їх стосунки з візантійцями, які хотіли, щоби князь Арпад і полководець Кусан воювали болгар (але не висвітлювала відсутню в літописі історію завоюванні мадярами теперішньої Угорщини 895-го року). З угорських королів у Франкових "Студіях над народними піснями" найчастіше згадується Матяш Гуняді та Матвій Корвін – у контексті битви під Варною 1444 р. і славетної бібліотеки. За хроністами Меховітою і Бельським І. Франко навів версії походження Яноша Гуняді або Янка Сибінянина, що став героєм сербських пісень. За приміткою, це начальник війська у битві з турками, знаний відвагою і здібностями. Його битва з султаном Мурадом описана слідом за Бельським і Кромером у частині студії "Смерть королевича у битві з турками". До давнини відсилає й незакінчена праця "Народні повір'я, пов'язані з народженням дитини". У ній при розкритті дуалізму ставлення деяких народів, як єврейського, до "жешчин" як нечистих і негідних уходити до святині, І. Франко навів мадярську поговірку "жінка – хороший звір" [4, с. 580].

У студії-публікації "Зразок угро-руського мадяро- і москвофільства з початку XIX в." (1895) І. Франко зосередився на панегірику "Рускіє Музи! С Карпатских снидите гор..." (1805), адресованого політичному і культурному діячеві, меценату і письменнику графу Сечені, "угорському Аполло" у візії поета. Писання завершується здравицею Сечені, побажанням успіху святові на честь цісаревого брата князя Палатіна. Місцем для свята обрано, як творить Й. Левицький ранній імагообраз Угорщини в українській новій літературі, наддунайський "преблаженний край" Пешта і Буди, "пишної палати" короля Матвія Корвіна. І. Франко аргументовано приписав авторство

твору знайомому графа Сечені угроруському патріоту, русину й "общероссу" будапештському цензору Тарковичу.

Статтю І. Франка "Кошут і Кошутська війна" пов'язано із ще більш визначною й незвичайною постаттю творця політичної історії Європи ХІХ ст. Цього ідеолога проголошення незалежності Угорщини 1849 р., надзвичайно популярного на його батьківщині, автор порівняв із Гарібальді й Мацціні, "з якими так часто любить порівнювати його мадярська національна гордість" [4, с. 230]. Для об'єктивізації такої оцінки залучено монографію австрійського історика М.-Ф. фон Кронеса, де відзначається успіх Л. Кошута серед народних мас, але йдеться і про його "марнославному метушливості" як державного мужа. Його радикальній налаштованості, на думку австрійця, не цілком відповідне прагнення "в усьому панувати". Кошут мав талант політичного віртуоза й ораторського генія, однак і не політичний характер.

Серед українців Галичини "невеличку епопею Кошута" спопуляризували народні пісні про прихід російського війська на придушення його повстання, про битву під Коморном. До пісень про події 1848–1849 рр. І. Франко долучив розшуканий ним 1892-го р. у сільській церкві на Турківщині "гончий лист" австрійського уряду за лідерами угорського повстання. Наведемо з нього, слідом за Франком, опис Кошута у нашому перекладі з тодішньої "руської" на сучасну українську мову: "Літ має 42, росту тонкого коло 5 шухів і 5 цалів високий, має волосся каштановаті, т.е. світлобурі довгі кучеряві, густий хороший вус, котрий закінчується гострими кінцями і є догори підкрученим... Підборіддя оголене і без бороди, очі великі і голубі мають милий, смиренний вираз, але як говорить, то стаються живими і вогнистими. Обличчя продовгувате, бліде, ніс також продовгуватий, але регулярний; орган у мові чистий і повнозвучний, в ході спокійний і голову нахилиє набік, а руки так носить, що ними або розмахує, або їх перед собою складає. У всіх своїх порухах є Кошут спокійний, без пристасті, але в мові стається дуже жвавим і жестикулює. Вираз обличчя його у спокійному стані є терплячим і виявляє меланхолію. Зимною і влітку носить Кошут комір від сорочки вивернутий" [4, с. 432].

Цікаво, що у статті "Причинок до галицько-руської бібліографії 1848–1849 рр." Франко серед іншого вмістив відозву 1849 р., призначену для розсилки Галичиною, – заклик приєднуватися до повстання Кошута. Українські пісні пов'язують "кошутську війну" зі знесенням панщини, як № 2 варіант А зі збірника Я. Головацького. Вони фіксують, як царські "канони" прогнали "венгерщину" і Кошут "йик курка" утік із "орсагу" під турка. Присутнє у них і благання до Бога відігнати біду – "силу москалеву" – від порога своєї землі (варіант В, запис Ц. Бурачинської), вираз симпатії до голодуючої й смутної "Кошутувої пані" та її дітей (варіант Б № 7, запис Тита Реваковича).

Оглядаючи 1897-го р. у "Записках НТШ" зміст мюнхенської газети "Allgemeine Zeitung", І. Франко зreferував ("Beilage zur Allgemeine Zeitung", 1897, I) допис проф. Фельдеша з поясненням причини "дуже слабкої позиції наук" в Угорщині. Це пояснюється малою кількістю мадярів, "затісненням всієї духової продукції в рамки мадярської мови" [5, с. 65]. Відтак – браком контакту й кругозору, чималою кількістю плагіаторів серед угорських вчених, їх погонею за посадами, nepотизмом, відсутністю приватних бібліотек і нехиттю до книжок та малою пошаною до науки. "Угорська академія була заснована для скріплення мадяризму, університет важний суспільності тільки як фахова школа" [5, с. 65]. Перевірка міністра освіти Трефорта професорів Пештєнського університету показала: між 1867 і 1875 рр. наукова їх діяльність була дуже скромна. Так, усі разом теологи не опублікували жодної праці за цей час, а лише видрукували газетні дописи. Показово, що цією статтею Франко пояснив і "ту посуху на духові сили і духову енергію, яка характеризує нашу угорську інтелігенцію" [5, с. 66].

Коло ідей і спрямування оповідання "Чиста раса" продовжила і доповнила стаття 1896 р. "І ми в Європі". Цей "протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття" авторства І. Франка та В. Гнатюка часопис "Жите і слово" опублікував за підписом "Русько-українська молодіж академічна, комітет для справ угро-руських", згадавши ще 21 підписанта. Інформаційним приводом для статті послужило урочисте відкриття у Будапешті під егідою Угорської академії наук кімнати, присвяченої

Й. В. Гете. Під час святкування президент Академії граф Зічі поділився в офіційній промові надією, що тепер Європа, побачивши вшанування німецького генія, "перестане пострікати нас національною нетерпимістю та шовінізмом". У контексті статті важливе бажання Зічі, щоб Європа виявила малярській нації "признання, що вона свободолобна, толерантна, великодушна" і чинить "у душі високогуманних ідеалів Гете" [3, с. 339].

Аргументація власного, незбіжного, погляду з Галичини починається з історичної констатації статті: український народ теж живе в Європі і був "діяльним співробітником європейської цивілізаційної праці ще в ту пору, коли предки нинішніх маляр були пострахом Західної Європи" [3, с. 340]. Заступаючи Європу перед навалами азійських варварів, цей народ упродовж століть не втратив національну вдачу, почуття єдності й кровного зв'язку з "європейським цивілізованим світом". Тому члени народу, частина котрого живе під "тінню корони Св. Степана" і зазнає всіх "добродійств" угорської "толеранції й добродушності", мають право відповісти на заклик графа, адресований, отже, і їм як європейцям, та надати свідоцтво правди.

500 тисяч русинів із північних комітатів Угорщини – частина 25-мільйонного народу. До XVI ст. вони були вільними людьми, "тішилися значною автономією", мали вплив при дворі короля. Проте малярські верхи почали витискати русинів і інші немалярські народності, переслідувати їх за віру – не допомогла й унія. Вороже ставлення уряду змінилося за правління Марії-Терезії і Йосифа II, коли русинів, особливо у справах духовних, убезпечено "від утиску і переслідування латинників", уможливлено їх освітній і науковий розвій. Із угорських русинів сформувалась ректорська і професорська еліта: Балудянський, Венелін, Орлай, Щавницький, Лодій і ін.

Однак із 1825 р., прагнучи політичної відрубності, угорці почали активну маляризацію. Законом пештеньського сейму 1844 р. скрізь в урядуванні, втім на Угорській Русі, уведено угорську мову – і русини хто емігрував, а більшість замовкли. Тож у революцію 1848 р. вони більше стали на боці австрійського уряду, хоча тихцем було їх "немало й по стороні малярів". Депутація русинів вручила цісареві 1849 р. петицію з проханнями

про окрему політичну територію для них; заснування руських народних шкіл, гімназій і академії; заміщення деяких урядових посад русинами; друк книжок кирилицею тощо. Лише мала частина бажань була вдоволена, переважно в галузі освіти, завдяки "надзупанові" А. Добрянському.

За дуалізму Ф. Бейста мадяризація неугорських народностей Транслейтанії перетворилася на "безмірно сильнішу і брутальнішу", ніж раніше. Як наголошують автори, нищити русинів зробилося немов "патріотичним обов'язком мадярським", нехай це і вело за собою "економічну руїну, духовну темноту і безпомічність ...маси народу, виключало від цивілізаційного розвою і поступу цілі обширні комітати". Деморалізацію українського вищого духовенства виявив єпископ Ю. Фірцак, радісно висловивши надію: пів мільйона греко-католицьких вірян невдовзі "стануться найщирішими мадярами". Князі церкви, – наводять автори промовисті факти, – побоялися розіслати своєму духовенству програму свята Берестейської унії тому, що вона була українська! Єдиним у цивілізованому світі прикладом "безграничного отупіння всякого морального почуття" гостро, та справедливо визнано факт, що пастирі сотень тисяч, живучи працею того люду, не лише не знають його мови і не хочуть її навчитись, але, навпаки, "бажали б її нівечити з лица землі" [3, с. 343].

То ж не дивно, що на Закарпатті у парафіяльних школах навчалися самі ревні мадярони, а у бурсах для сиріт священників виховували мадярів, хоча засновувались і утримувалися ті заклади українським коштом. Священники не гребували засвідчувати в часописах свої церковні проугорські проповіді, щоб одержати з мадяризаційного фонду 10–15 гульденів. Ці факти, певно, невідомі Зічі, твердять адресанти, бо інакше він не покривав би іменем Гете "безодню морального здичіння" [3, с. 45]. Так само інтелігенцію, особливо сільських учителів, помадярено. Вони цураються рідних мови і народу, стали його ворогами-перевертнями, прислужниками без етичного почуття. Чи така має бути в Угорщині пошана до ідеалів Гете, нериторично питали автори? Кількома фактами стаття демонструє, як у краю шануються "права горожанські" русинів. Це сюжети про те, як

мадари робили пакості священику, поки той не зняв український напис на парафіяльному будинку; як угорський інспектор під час обіду в домі сільського священика образив усю родину, обурено назвавши українські слова малої донечки до батьків "гавканням варварським жаргоном"; як учень, визнавши перед професором свою народність "руською", підпав під рішення учительської конференції вигнання його з гімназії. Угорська "толеранція" доходила до того, що мадари не дозволяли угорським русинам отримувати дитячі українські часописи з Галичини, комунікувати з братами з-над Черемоша, відбирали приватні листи. Такого не було і в абсолютистській Росії, до того ж "з таким цинізмом, а особливо з устами, повними грімких фраз про свободу, толеранцію і цивілізацію" [3, с. 346]. Серйозними є звинувачення в численних порушеннях прав русинів при виборах, де свідоміші з них – переслідувані жертви, а цілі села у перебігу виборчого процесу тероризували жандарми і вояки.

Автори статті ставлять на карб малярській владі спробу "знищити всякі сліди Русі на Угорщині через урядові накази перейменувати не тільки назви місцевостей, сіл і осіб, а й імена і прізвиська. Звісно, на угорський лад. Наводиться багато прикладів, коли Осип став Йожефом, а Чорній – Фекете і тому подібне. Щоб увічнити тисячоліття і разом показати Європі, що в Угорщині русинів немає, вже й останні українські села оголосили, "бодай на око, чисто малярськими", як-от Русково – Карпат-ороші. Далекі від того, щоби ворогувати будь із ким через расу, релігію чи народність, автори статті навели цікаву статистику. Коли в Галичині по українських селах євреїв на той час мешкало 2–10 %, то по "русинських" селах Угорщини між 20–70 %. Унаслідок ж нового малярського закону про "рецепцію жидів" на русинів спав іще більший тягар – конкуренції у справі будівництва церков і шкіл.

Не дивно, що через економічні причини, податки й екзекуції руснаки шукають рятунку за океаном, де "показуються" найменш цивілізованими. Здобуте ними прозвище "Hungarian" стало синонімом такої "нехарності, зледащілості і рабської приниженості, до яких в Америці не доходили ані невольники-негри, ані дикі індіани" [3, с. 348]. Під тиском усіх цих факторів, як автори

емоційно апелюють до почуття справедливості читачів, "обезсилено, зубожено, отемнено, обдерто з усіх найкращих здобутків цивілізації великий і живий відлам українсько-руського народу, ...заткано уста, щоби криком розпуки, стогоном потоптаной і зневаженої гідності людської не псував гармонії пишних торжеств тисячоліття мадярської єдності і мадярської слави" [3, с. 349].

Заключна частина статті "І ми в Європі" – це самохарактеристика її авторів. Вони не вороги мадярської нації, навпаки, високо ставлять її енергію в боротьбі за права, її героїство у тяжкі часи: "ми шануємо її заслужених мужів", її талановитих письменників і політиків. Тих, що не були гнобителями пригноблених і прихильниками деморалізації та "здирства *ad majorem Hungariae gloriam*". Для підписантів незабутніми лишилися "щирі сердечні слова, якими знаменитий угорський письменник Етвеш накликав своїх земляків до справедливого і гуманного трактування угорських русинів" [3, с. 349], нагадування депутата Угрона: той, хто порушує права народностей, є злочинцем проти спільної вітчизни. На жаль, ці слова залишаються "*vox clamantis in deserto*". Тому, бажаючи угорській нації найкращого розвою, автори стверджують: по трупах інших народностей вона рухатиметься до згуби, а не до поступу, бо ця політика "підкопує" й сильнішого.

Українці Галичини не проти того, завершується полемічний виклад, аби їх закарпатські брати були добрими мадярськими патріотами, бо їх зв'язок із Угорщиною природний. Але вони як діяльні члени своєї нації не можуть не бути свідомими русинами, а свобода Угорщини не має стати путами, що сковують уста і душу. Інакше свобода робиться карикатурою на себе і фарисейством. Тож цей протест перед цивілізованою Європою і чесними мадярами, спричинений безправним становищем угорських українців, спрямовано проти "брутального винародовання", "духовного стемнювання" й "безсовісного надуживання" високих слів для "брудних, навіть не національних, а вузько кастових цілей" [3, с. 350]. "Шлюсакордом" статті є запевнення-клятва: "не перестанемо боротися з теперішніми

порядками в Угорщині, не гідними краю європейського, не перестанемо всякими легальними способами розбуджувати серед наших угро-руських братів руського народного почуття, віруючи твердо в те, що панування брутального насилля і цинізму ніколи не може бути тривке" [3, с. 350].

Таким чином, угорська тема у сприйнятті І. Франка-письменника і вченого показує його широке коло зацікавлень у дослідженні проблематики історичного співжиття мадярів із українцями від початків їх контактування прадавньої доби до актуальних аспектів міжнаціональних взаємин кінця XIX ст. Як перекладач він знайомив українських читачів із новинками угорської літератури, як літератор висловив щиру симпатію молодому поколінню вільнодумних синів Угорщини. Енциклопедична обізнаність із угорськими літописанням і народним епосом, симпатії до героїв народу-сусіда, як Л. Кошут, біль за упослідженість роздертого по-живому народу, гуманне обстоювання справедливості у трактуванні владою угорських українців, демократизм разом із європеїзмом – такі ідейні тенденції визначили вагомість і позачасове значення літературної та наукової унгаристики Івана Франка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Франко Іван. Збір. творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 10. – 479 с.
2. Франко Іван. Збір. творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 20. – 486 с.
3. Франко Іван. Збір. творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – 438 с.
4. Франко Іван. Додаткові томи до збір. творів у 50 т. – К.: Наукова думка, 2008. – Т. 53. – 784 с.
5. Франко Іван. Додаткові томи до збір. творів у 50 т. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 54. – 812 с.

REFERENCES

1. Franko Ivan. Zibrannia tvoriv: u 50 t. – Kyiv: Naukova Dumka, 1977. – T. 10. – 479 s.
2. Franko Ivan. Zibrannia tvoriv: u 50 t. – Kyiv: Naukova Dumka, 1979. – T. 20. – 486 s.
3. Franko Ivan. Zibrannia tvoriv: u 50 t. – Kyiv: Naukova Dumka, 1986. – T. 46. – Vol. 2. – 438 s.

4. Franko Ivan. Additional volumes of Zibrannia tvoriv: u 50 t. – Kyiv: Naukova Dumka, 2008. – Vol. 53. – 784 s.

5. Franko Ivan. Additional volumes of Zibrannia tvoriv: u 50 t. – Kyiv: Naukova Dumka, 2010. – Vol. 54. – 784 s.

Стаття надійшла до редакції 06.05.22

V. F. Pohrebennyk, Dr. Hab., Prof.
National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv

HUNGARY IN IVAN FRANKO'S CREATIVITY AND SCIENTIFIC HERITAGE

The article investigates the Ivan Franko's literature, historical-literature and historical works, dedicated to the Hungary. Its themes/motives is the main subject in text of short novel "The clean race", which are investigated in such aspects, as ideas, symbolic details and other. The author of article interprets too historical and literary senses and messages of I. Franko's scientific Hungarian studies, dedicated to the old time and actual new events, personage & problems in Austrian-Hungarian monarchy of the middle and end of XIX-th century.

Ivan Franko's reasoning about old literature, folklore, historic events of the XIX-th century, as it proved in article, is still marked by deeply special knowledges, accurate definitions and symbolic assessments, interesting literary parallels, expressed with meaning of the case with critical remarks. And its analyzed specifics of Hungary reception and using of his ideas of harmonisation of the international relations between Hungary and Ukraine. With good reason, in this article is emphasized I. Franko's skills as an observer and ethnopsychologist, a master of political senses, and finally as writer-democrat and scientist-polihistor, who promoted humanism, patriotism and high idealism, Ukrainian and Hungarian struggle for freedom.

Key words: *hungaristics, dialogue, literature image, discussion, history, political aspects, humanism.*